

KEMIRUVCHI SOVKA TURLARINING EKOLOGIYASI VA ULARNING FENOLOGIK RIVOJLANISHIGA TA'SIRI

¹Jumabaeva Sarbinaz Janabay qizi,

²To'reniyazova Lola

¹ Qoraqalpog'iston qishloq xo'jaligi ham agrotexnologiyalar instituti 1- kurs magistranti

² Ilmiy rahbar, biologiya fanlari falsafa doktori PHd, QDU

Annotatsiya. Sovka kemiruvchilar oilasi - Lepidoptera hasharotlarining eng katta va juda keng tarqalgan turlaridan biridir. Bu oilaning ko'pgina turlari ommaviy ko'payish (epidemiya) bilan ajralib turadi, bu ko'plab tabiiy va qishloq xo'jaligi ekinlarining hosildorligining keskin o'zgarishiga olib keladi. Sovka kemiruvchilarining ayrim turlari juda muhim ekinlar (paxta, tamaki) hosilini cheklaydi. Ushbu maqolaning natijasi shuni ko'rsatdi, ularning ko'pgina o'simliklarning changlanishida, begona o't hasharotlari populyatsiyasining zichligini tartibga solishda muhim ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: kemiruvchilar, sovka kemiruvchilari, ekologiyasi, fenologik rivojlanishi, turlari.

Sovka kemiruvchilari yoki tungi ko'rshapalaklar (lot. Noctuidae) — qoraqo'tirdoshlar turkumining katta oilasi.[6.73-79]. Dunyo faunasida taxminan 1089 avlod va 11772 tur (shu jumladan Erebidae alohida oilasidan 24000 tur - 35000 dan ortiq tur) mavjud.

Sovka kemiruvchilarining turlari quyidagilarni o'z ichiga oladi:

2. Noctuoidea Oenosandridae (4 avlod - 8 tur)
3. Notodontidae (704 - 3.800)
4. Nolidae (186 - 1,738)
5. Euteliidae (29 - 520)
6. Noctuidae (1,089 - 11,772)
7. Erebidae (1.760 - 24.569) [5.67-75].

Lepidopteralarning fenologik guruhlarining turli tasniflari mavjud. Bizning kuzatishlarimizga ko'ra, Qoraqalpog'iston Respublikasida sovka kemiruvchilarini yoz vaqtiga ko'ra 6 ta fenologik guruhga bo'lish mumkin.

1. Bahor guruhi. Ushbu guruh vakillarining yillari aprel oyining o'rtalarida - may oyining boshida boshlanadi va may oyining oxirida tugaydi. Qishlash pupa



bosqichida sodir bo'ladi. Bunga *Brachionycha*, *Orthosia*, *Anorthoa*, *Perigrapha*, *Cerastis* va boshqalar avlodlari kiradi.[1.165-169].

2. Bahor-yoz guruhi. Bunga bivoltin turlari kiradi, ularning birinchi avlodi may oyida, ikkinchisi esa - iyulning ikkinchi yarmida - avgust oyining boshlarida. Qishlash pupa bosqichida sodir bo'ladi. Bular, masalan, *Acronicta auricoma*, *A. rumicis*, *Simyra nervosa*, *Protoschinia scutosa*, *Xestia c-nigrum* va boshqalar.

3. Erta yozgi guruh. Ushbu guruhning turlari mavsumning meteorologik sharoitiga qarab, may - iyun oyining oxirida ucha boshlaydi va iyul o'rtalarida uchishni tugatadi. Kamdan kam hollarda yillar avgust oyining boshigacha cho'zilishi mumkin. Qishlash qo'g'irchoq yoki kattaroq turtul bosqichida sodir bo'ladi. Bunga *Lygephila*, *Euchalcia*, *Autographa*, *Acronicta*, *Cucullia*, *Apamea*, *Anarta*, *Lacanobia*, *Hadena*, *Rhyacia* va boshqa ko'plab avlod vakillari kiradi.[3].

4. Yozning oxiri guruhi. Ushbu guruhning turlari iyul oyining o'rtalarida - avgust oyining boshida ucha boshlaydi va sentyabrning boshida uchishni tugatadi. Kamdan kam hollarda yillar sentyabr oyining o'rtalariga qadar uzaytirilishi mumkin. [2. 345-352]. Qishlash yosh turtillar bosqichida, kamroq tuxum bosqichida sodir bo'ladi. Bunga *Katocala*, *Sympistis*, *Auchmis*, *Thlera*, *Actebia*, *Dichagyris*, *Euxoa*, *Diarsia*, *Eugnorisma* avlodlari vakillari, *Agrotis*, *Chersotis*, *Xestia* va boshqalar avlodlarining ko'plab vakillari kiradi.

5. Kuzgi guruh. Ushbu guruh vakillarining yillari sentyabrda, kamroq tez-tez avgust oyining oxirida boshlanadi va oktyabr oyining boshigacha davom etadi. Qishlash tuxumlari. Bu guruhga *Oxytrypia orbiculosa*, *Calamia decipiens*, *Staurophora celsia*, *Rhizedra lutosa*, *Ammoconia caecimacula*, *Blepharita amica*, *Mniotype satura*, *Agrochola* jinsi vakillari va boshqalar kiradi.[4. 351-355].

6. Kuz-bahor guruhi. Ushbu guruh turlarining parvozi sentyabr oyida boshlanadi va qish boshlanishiga qadar davom etadi. Qishlashdan keyin kapalaklar ham aprel-may oylarida uchishadi; kamdan-kam hollarda yoz iyun oyining boshigacha cho'ziladi. Tuxum qo'yish bahorda sodir bo'ladi. Bu guruhga *Scoliopteryx libatrix*, *Autophila inconspicua*, *Hypena*, *Conistra*, *Lithophane*, *Xylena* va *Dasypolia* avlodlari vakillari kiradi.

Yuqorida keltirilgan ma'lumotlarga ko'ra, sovka kemiruvcharining turlari Qoraqalpog'iston hududida keng tarqalgan. Ularning yashash muhiti va rivojlanishi sovka turlari orasida farqlanadi.

Xulosa. Sovka kemiruvchilari Qoraqalpog'iston hududida keng tarqalgan. Ularning ekologiyasi va fenologik rivojlanishiga ta'siri ularning yashash muhitiga bog'liq bir-



biridan keskin farq qiladi. Tadqiqot natijasiga ko'ra biz sovka kemiruvchilarini olti guruhga ajratib, ularning hayot ciklini aniqladik.

Adabiyotlar:

1. Абдурахманов А.Г Сравнительный анализ фауны подгрызающих совок Северо–восточного Кавказа / А.Г. Абдурахманов, Р.С. Эржапова // VII Международная конференция «Биологическое разнообразие Кавказа». Теберда, 2005. С. 165–169.
2. Мокржецкий С.А. Кормовые травы, их вредные насекомые // Энциклопедия сельского хозяйства. - СПб: Изд. Девриена, Т. IV, 1901. - 664.
3. 3.Полтавский А.Н Фауна и экология совок (Lepidoptera, Noctuidae) Северного Кавказа : автореф. дисс. на соиск. учен. степ. к.б.н. (03.00.09)/ А.Н. Полтавский. Киев: Ин–т зоологии им. Шмальгаузена, 1982. 24 с.
4. Рябов М.А. Основные морфологические особенности земляных и подгрызающих совок (Noctuidae, Agrotinae) // Энтомологическое обозрение, Т. V, 1951. С. 351-375.
5. Рябов М.А. Типы поведения имагинальной фазы подгрызающих совок // Энтномол. обозр., XXXII, 1952. - С. 167-175.
6. Сухарева И.Л К фауне совок (Lepidoptera, Noctuidae) дубово–лиственных лесов Приамурья / И.Л. Сухарева // Тр. Зоол. инст. АН СССР, XLI: 73–79.

